

УДК 347.91/95 (477)

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Курило М.П.

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правосуддя

Сумського національного
аграрного університету

До питання про можливість уніфікації повноважень Верховного Суду України в Судовому процесуальному кодексі

У статті розглядаються проблемні питання, що стосуються визначення процесуального статусу Верховного Суду України в судовій системі. З'ясовано, що повноваження Верховного Суду, підстави і строки перегляду судових рішень, вимоги до їх обов'язковості для всіх судів є однотипними в усіх процесуальних кодексах. Доведено, що інститут Верховного Суду має всі можливості для уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Ключові слова: Верховний Суд, процесуальний статус, повноваження Верховного Суду, судові рішення, перегляд судових рішень.

В статье рассматриваются проблемные вопросы, касающиеся определения процессуального статуса Верховного Суда Украины в судебной системе. Определено, что полномочия Верховного Суда, основания и сроки пересмотра судебных решений, требования их обязательности для всех судов однотипны во всех процессуальных кодексах. Доказано, что институт Верховного Суда имеет все возможности для его унификации в едином Судебном процессуальном кодексе.

Ключевые слова: Верховный Суд, процессуальный статус, полномочия Верховного Суда, судебные решения, пересмотр судебных решений.

To the problem of possibility of unification of the powers of the Supreme Court of Ukraine in the Integrated Court Procedural Code.

The article considers problematic issues that concern definition of procedural status of the Supreme Court of Ukraine in the national judicial system. The author demonstrates that the powers of the Supreme Court, grounds for judicial review, demands and duties are similar in all procedural codes. The article proves that the institution of the Supreme Court has all possibilities for unification in the Integrated Court Procedural Code.

Key words: The Supreme Court, procedural status, powers of the Supreme Court, court decisions, judicial review.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Справедливе судочинство та належний захист прав і свобод людини можливі лише за наявності досконалого процесуального законодавства. Право людини та громадянина на судовий захист є конституційним правом, закріпленим у Конституції України.

Основна роль у процесі здійснення правосуддя має належати найвищим судовим органам, тобто Верховним Судам. Саме в такій організації судового устрою може забезпечуватися особливий правовий статус Верховного Суду, що обумовлюється не лише повноваженнями у сфері судочинства, а й виконанням низки функцій щодо забезпечення єдності застосування норм законодавства всіма судами.

Процесуальний статус Верховного Суду України ґрунтується на консолідації його правових інститутів з інститутами судоустрою. Проте саме правовий статус Верховного Суду України сьогодні є предметом численних наукових дискусій, оскільки на конституційному рівні він визначений найвищим судовим органом у судовій системі (ст.125 Конституції України), а насправді є квазісудом, позбавленим реальних можливостей впливу на поточну судову практику та усунутим з реального судочинства. Ця суперечлива ситуація і зумовила актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти процесуального статусу Верховного Суду України стали предметом досліджень вітчизняних та російських учених: Ю.М. Грошевого, М. Козюбри, В.В. Комарова, В.А. Кройтора, Д.Д. Луспеника, Д. Притики, О.М. Трач, М. Й. Штефана, С. Я. Фурси; Т.Є. Абової, О.О. Борисової, О. Т. Боннера, С. К. Загайнової, Л. Ф. Лесницької, Л. О. Терехової, М. К. Треушнікова, В. В. Яркова та ін.

Однак дослідження процесуального статусу Верховного Суду України в судових процесах різних галузей процесуального права мають фрагментарний характер або розглядалися в контексті інших правових проблем.

Формулювання цілей дослідження. Метою нашого дослідження є визначення процесуального статусу Верховного Суду України в системі судів різних процесуальних галузей права з метою уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У липні 2010 року в Україні було прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон), відповідно до якого змінилися повноваження та структура Верховного Суду України.

Згідно зі ст. 38 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» Верховний Суд України:

1) переглядає справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права в подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом;

2) переглядає справи в разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;

3) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

4) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України [1].

Як бачимо, Верховний Суд України тепер позбавлений процесуальних можливостей перегляду справ у касаційному порядку. Сьогодні він не має права надавати роз'яснення судам з питань застосування законодавства на підставі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, визнавати нечинними роз'яснення пленумів вищих спеціалізованих судів. «Позбавлення найвищого судового органу права здійснювати касацію і тлумачити закон, – справедливо стверджує С.В. Оверчук, – ставить під сумнів його місце на вершині судової піраміди» [2, с.60].

Не викликає сумніву, що Закон обмежив можливості доступу громадян до правосуддя в найвищому судовому органі країни. У той же час правові положення Верховного Суду України вперше отримали новий статус, статус прецедентних рішень. Так, відповідно до ч.1 ст. 360-7 ЦПК України «Рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України». Ідентичні вимоги до обов'язковості судових рішень Верховного Суду України отримали своє закріплення і в ст. 111-28 Господарського процесуального кодексу України та в ст. 244-2 Кодексу адміністративного судочинства України.

Як бачимо, законодавець уніфікував процесуальне законодавство в частині судових рішень вищих спеціалізованих судів, яке стосується повноважень, підстав перегляду, увівши в усі процесуальні кодекси дослівно однакові процесуальні норми, посиливши таким чином роль Верховного Суду України в питаннях обов'язковості судових рішень. Тепер Верховний Суд з

огляду на внутрішнє законодавство, вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського Суду з прав людини та рішень Конституційного суду України формує єдині європейські підходи до правозастосування норм матеріального права в різних видах судочинства на предмет їх відповідності принципу верховенства права, що, безумовно, підвищує ефективність судової системи.

Якщо проаналізувати судову статистику на предмет ефективності роботи Верховного Суду України, його завантаженості порівняно із завантаженістю Вищого господарського суду України, то привертає увагу той факт, що з кожним роком кількість звернень до цих судів постійно зростала. Так, у 2001 році Верховний Суд України розглянув 17 336 справ та матеріалів. Вищий господарський суд України розглянув 2124 справи. У 2005 відповідно – 52 493 та 25 698 справи. При цьому у 2005 році Верховним Судом України було скасовано 194 ухвали та 271 рішення Вищого господарського суду України. У 2006 році відповідно було скасовано 224 ухвали та 255 рішень, при цьому 129 рішень було скасовано з підстав різного застосування Вищим господарським судом України одного і того ж матеріального законодавства [3, с.33-47]. У 2009 р. Верховний Суд України розглянув 60, 6 тис. справ і матеріалів, з яких скасував 3,8 тис. судових рішень у цивільних справах, 164 постанови Вищого адміністративного суду України та 275 рішень Вищого господарського суду України [4, с.20-35].

Отже, якість роботи квазісудів, якими на той час були Вищі спеціалізовані суди України, була не найкращою, і в цьому аспекті Верховний Суд України, незважаючи на по суті подвійну касацію, відіграв роль останньої інстанції, після якої справа набувала остаточності у своєму розгляді й вирішенні її по суті. Разом з тим ще Рішенням Конституційного Суду України від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України) по суті було розставлено акценти, за якими касаційна функція організаційно не могла бути поширеною, оскільки касаційна розгалуженість повноважень, на думку Конституційного суду України, є проблематичною. Таким чином, у 2003

році було закладено питання про неможливість подвійної касації. Така суперечлива, на нашу думку, концепція була реалізована в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році. У зв'язку з цим Верховний Суд України сьогодні має право розглядати цивільні, господарські, адміністративні справи лише за умови допуску такої справи Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ (ст. 360 ЦПК), Вищим господарським судом України (ст. 111-21 ГПК), Вищим адміністративним судом України (ст. 240 КАС).

Таким чином, Верховний Суд України втратив власне начало, характерне для нього як для найвищого судового органу. На думку В.В. Сердюка, Верховний Суд України став винятковою інстанцією, що втратила свої завдання і повноваження з питань забезпечення однакового застосування судами законодавства. Реорганізація ж Верховного Суду України призвела до появи «визначеної кількості почесних сенаторів, які у судочинстві виконуватимуть роль «весільних генералів» з позбавленням будь-яких дієвих процесуальних повноважень» [5, с.41].

Відповідно до ст. 360-3 ЦПК України до повноважень Верховного Суду України віднесено право повного або часткового задоволення заяви або відмова в задоволенні такої заяви. Аналогічні повноваження Верховного Суду України зазначені й у ст. 111-24 ГПК України.

Як бачимо, у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві на рівні Верховного Суду України склалася парадоксальна ситуація: рішення Верховного Суду України є обов'язковим не лише для судів, а й для всіх органів, які займаються правозастосовною діяльністю, і в той же час Верховний Суд України не може скасувати судові рішення нижчестоящих судів, навіть якщо відповідно до правових позицій Верховного Суду України вони є незаконними. Так, у 2012 році Верховний Суд України переглянув 250 справ, але лише у двох випадках удалося ухвалити нові судові рішення. У зв'язку з цим відсутність повноважень для скасування незаконних судових рішень дає можливість залишатися таким рішенням у силі [6, с.15]. Безумовно,

така ситуація є проблемною, разом з тим її можна вирішити за рахунок уніфікації процесуального законодавства з метою внесення подальших змін до ЗУ «Про судоустрій і статус судів». З урахуванням даних обставин є доцільним внести зміни до ч.1 ст. 360-3 Цивільного процесуального кодексу України, виклавши частину першу даної норми в такій редакції: «1. За наслідками розгляду справи Верховний Суд України більшістю голосів від складу суду приймає постанову:

1) про повне або часткове скасування всіх судових рішень і прийняття на цій основі нового судового рішення;

2) про скасування повністю чи частково рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ і залишення в силі рішення апеляційного суду;

3) про відмову в задоволенні заяви».

Такий підхід до повної ревізії всіх судових рішень Верховним Судом України є, безумовно, необхідним, особливо сьогодні, коли судочинство переживає кризу, коли довіра до суду падає. Так, довіра українців до судів за європейським соціальним дослідженням становить 2,1 бала за 5-ти бальною шкалою [7, с.17]. Така ситуація призвела до того, що у 2010 році до Європейського суду з прав людини звернулося 61 тис. 300 українців, а у 2011 році вже було 64 тис. 500 таких звернень. При цьому за рішенням Європейського суду з державного бюджету в 2010 році було сплачено 29 174 853 грн. 54 коп., а в 2011 році такі сплати склали 25 021 734 грн. 79 коп. [8, с.24].

Безумовно, фактична втрата Верховним Судом України права на правосуддя негативно позначилася на міжнародному іміджі України, оскільки кожна гілка судової влади, діючи відокремлено, обирає сьогодні самостійний шлях розвитку. Такий підхід є небезпечним, особливо за проголошеного принципу верховенства права, коли право ґрунтується не лише на праві закону, але і на звичаях, природних правах, справедливості. Це потребує безумовної синхронізації судової практики в єдиному центрі, щоб судові рішення в усіх

видах судочинства ґрунтувалися на єдиних підходах і процесуальних принципах, поняттях, процедурі. Замість цього сьогодні кожна судова гілка формує свою судову практику, що призводить не до синхронізації, а до розбалансованості судової практики в Україні. Сьогодні ж Верховний Суд України має можливість скеровувати судову практику лише у вузькому процесуально-правовому сегменті. Так, відповідно до ч.1 ст. 355 ЦПК України «Заява про перегляд судових рішень у цивільних справах може бути подана виключно з підстав: 1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визначена Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом».

Такий же підхід до цього питання мають Господарський процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства України, дублюючи дану норму із Цивільного процесуального кодексу (ст. 111-16 ГПК, ст. 237 КАС). Таким чином, законодавець у цій частині вже уніфікував процесуальне законодавство, увівши в усі процесуальні кодекси однакові за змістом глави, які мають одну і ту ж назву: «Перегляд судових рішень Верховним Судом України», зазначаючи при цьому, що перегляд судових рішень можливий протягом одного місяця із дня ухвалення судового рішення, щодо якого подано заяву про перегляд або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилення на підтвердження підстав щодо неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права. Таке рішення повинно бути ухвалене не пізніше одного року з дня ухвалення судового рішення про перегляд якого подається заява (ч.1 ст. 356 ЦПК).

Заява про перегляд судових рішень з підстав встановлення міжнародною установою, юрисдикція якої визначена Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, може бути подана не пізніше одного місяця з дня, коли особі, на користь якої постановлено рішення міжнародною установою, стало відомо про набуття цим рішенням статусу

остаточного (ч.2 ст. 356 ЦПК). Безумовно, такі строки обмежують право особи на судовий захист. Разом з тим такий підхід є необхідністю, оскільки це диктується оперативністю судового розгляду справ, необхідністю збереження доказів, швидкоплинністю змін в законодавстві тощо. Розширення повноважень Верховного Суду України в частині формування в Україні прецедентного права, з одного боку, призведе до стабільності матеріального законодавства, а з іншого – надасть Верховному Суду України всіх повноважень найвищого судового органу в країні. Звичайно, ми говоримо про право як цілісний комплекс, який об'єднує в собі матеріальне і процесуальне право. Діяльність Верховного Суду України пов'язана з дозвільним правом, обмеженим лише двома повноваженнями Верховного Суду України. З цих підстав ми говоримо про обмежений прецедент, в основу якого покладаються лише ті випадки, з якими вимушені погоджуватися вищі спеціалізовані суди. Разом з тим позиції Верховного Суду України по суті не є судовими рішеннями в розумінні ст. 215 ЦПК України. Це лише Постанови судових палат Верховного Суду України, які ухвалюються від імені держави з викладенням своєї правової позиції.

Треба зазначити, що кожна постанова Верховного Суду України є спеціальним процесуальним документом, у змісті якого виражено правило правової поведінки, обов'язкове для нижчестоящих судів, оскільки Постанова надає такому правилу сили норми права. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що сьогодні в Україні діє кодексове право і прецедентне право. Якщо кодексове право має своє закріплення в нормах права, то прецедентне право утворюється шляхом тлумачення норм права, розширення сфери їх правозастосування. На цій підставі формується не лише судова практика, а й закладаються основи судової правотворчості, які в подальшому сприяють появі нових норм права. Усе це має місце через прийняття Верховним Судом України своїх постанов, рішень Конституційного Суду України, рішень Європейського суду з прав людини. Кожне з таких рішень є джерелом права. У зв'язку з цим ми погоджуємося з О.Ф. Скакун, яка стверджує, що наслідком визнання прецеденту джерелом права є констатація факту, що судові органи здійснюють

не тільки юрисдикційну функцію, але й займаються правотворчістю [9, с.593]. Разом з тим ми не можемо сказати, що прецедентні рішення, у яких сформовані правові позиції найвищих судових органів у країні, можуть підмінити чинне законодавство і бути панацеєю в питаннях стабільності судової практики. Безумовно, суспільні відносини у країні розвиваються стрімко. З урахуванням даних обставин змінюється і чинне законодавство. Наявні правові позиції вищих судових органів через три-п'ять років можуть не відповідати фактичним законодавчим позиціям, але ж вони не скасовуються і будуть діяти. У цій частині слушним є зауваження С.І. Запари про те, що законодавчо неврегульованим залишається питання, як діяти тоді, коли правові позиції Верховного Суду України не будуть відповідати вже зміненому чинному законодавству. У зв'язку з цим «виникають серйозні ризики прийняття значної кількості судових рішень, які можуть суперечити одне одному та можуть зробити національну систему ще більш відкритою до прийняття «неправових рішень» [10, с.664]. З урахуванням даних обставин необхідно розширити повноваження Верховного Суду України для того, щоб на цій підставі Верховний Суд України мав право змінювати свої правові позиції за своєю ініціативою, як це робить Європейський суд з прав людини. Відповідно до цього необхідно доповнити Цивільний процесуальний кодекс України (а відповідно й інші процесуальні кодекси) новою статтею – 355-1, яка матиме назву «Право Верховного Суду України щодо зміни своїх правових позицій», оскільки в усіх цих кодексах глави про перегляд судових рішень Верховним Судом України є ідентичними. Таким чином, дану норму необхідно викласти в такій редакції: «У разі зміни матеріального чи процесуального законодавства, якому будуть суперечити правові позиції Верховного Суду України, які були висловлені за раніше чинного законодавства, Верховний Суд України за своєї ініціативи може змінювати свої правові позиції при розгляді нових справ відповідно до його юрисдикції». Такий підхід дасть можливість усунути із правового поля ті правові позиції, які не відповідають суспільним відносинам, що мають місце в країні на день розгляду справ. Безумовно, це буде сприяти

оновленню судової практики та скасуванню абстракції судових рішень, прагматичності судових рішень та поєднанню наукових досліджень із чинною практикою судочинства.

Разом з тим, аналізуючи сучасний стан цивільного, господарського, адміністративного судочинства, ми дійшли висновку, що прецедентне право з його високим ступенем застосування принципу верховенства права поступово буде залучати до своєї «орбіти» положення звичаїв, традицій, які мають місце на території України, оскільки саме в Україні надзвичайно високий рівень суспільного відчуття доброти, справедливості, чесності. А. Дайсі в цьому зв'язку зазначав, що загальне право – це норми, які виведені з маси звичаїв, традицій та принципів, установлених судами при вирішенні спорів [11, с.28]. Україна може досягти в цьому напрямі значних успіхів, оскільки має потужний науковий потенціал, сучасне законодавство і високого рівня спеціалістів у вищих судових органах.

Отже, Верховний Суд України не створює нових законів. У своїх правових позиціях він декларує суть і зміст норм права, тлумачить їх з точки зору справедливого правозастосування. При цьому тлумачення норм права не є абстрактним. Воно здійснюється відповідно до встановлених фактів, схожих за своєю суттю і змістом з іншими судовими справами, поєднуючи їх і пропонуючи єдиний підхід до розгляду однотипних справ однієї і тієї ж категорії справ, які ґрунтуються на одних і тих же матеріальних нормах права, єдиних принципах, єдиному розумінні справедливості. При цьому, якщо парламент створює норми права, урегульовуючи правовідносини на майбутнє, то суд, застосовуючи такі норми, поступово напрацьовує практику їх правозастосування [12, с.104].

Разом з тим сьогодні ми маємо парадоксальну ситуацію, коли Верховний Суд України, маючи можливості, пов'язані з обов'язковістю своїх правових позицій для нижчестоящих судів, цими ж судами обмежується у своїх повноваженнях. Це прослідковується навіть у тому, що Верховний Суд України не має права приймати безпосередньо заяви до свого провадження, оскільки

відповідно до ч.1 ст. 358 ЦПК України заява про перегляд судових рішень подається до Верховного Суду України через Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ та інші Вищі спеціалізовані суди. Таким чином, Верховний Суд України знаходиться за межами безпосереднього реального судочинства. Він уводиться в його межі лише тоді, коли це дозволить йому один із Вищих спеціалізованих судів. Безумовно, такий підхід щодо надання або відмови в наданні права на перегляд своїх судових рішень Вищими спеціалізованими судами дає привід підозрювати суддів цих судів у можливих зловживаннях, оскільки Верховний Суд України може скасувати їх рішення. Дійсно, такий підхід підриває довіру до судової системи. Принцип верховенства права застосовується тоді, коли для цього дається дозвіл нижчестоящого суду.

Безумовно, право судді на ухвалення судових рішень усіма судовими інстанціями повинно ґрунтуватися на вимогах принципу верховенства права, який полягає в інтерпретації суддями принципів матеріального і процесуального права з урахуванням нових, установлених у судових засіданнях фактів, їх аналізу з точки зору правових позицій Верховного Суду України. Такими правовими позиціями ущільнюється зміст норм права, що усуває правовий «люфт» при правозастосуванні таких норм. З урахуванням даних обставин рішення Верховного Суду України повинні: а) відповідати принципам справедливості; б) бути суспільно доцільними; в) ураховувати наявні прецеденти; г) бути раціональними; д) відповідати здоровому глузду.

З урахуванням критеріїв, які висуваються до рішень Верховного Суду України, необхідна: а) наявність високого професійного рівня суддів; б) незалежність суддів, у тому числі й у питаннях матеріального забезпечення; в) уміння акумулювати різні точки зору при колегіальній формі прийняття рішення.

Незмінною повинна залишатися лише доктрина судового прецеденту, за якою судді зобов'язані вирішувати те чи інше правове питання таким же чином, як воно було вирішено раніше [13, с.173-174]. У той же час необхідно

зауважити, що за відсутності певного прецеденту судді, безумовно, повинні ухвалювати судові рішення, виходячи із «власного розуміння справедливості та суспільної доцільності» [14, с.76]. Доктрина сучасного прецедентного права в Україні, незважаючи на те, що таке право лише починає формуватися в Україні Верховним Судом, полягає в тому, що не лише суддя пов'язаний із судовими прецедентами вищих судів (Верховного Суду України, Конституційного суду України, Європейського суду з прав людини), але такі рішення є обов'язковими і для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права. Таким чином, прецедентне право в Україні вже сьогодні виходить за межі поняття «судовий прецедент» і формує поняття «адміністративний прецедент», за яким рішення державних органів, їх службових та посадових осіб повинні ґрунтуватися на правових позиціях Верховного Суду України.

Висновки. Отже, проведене нами дослідження дозволяє зробити висновки, що вимоги до обов'язковості судових рішень Верховного суду для всіх суб'єктів владних повноважень та для всіх судів є аналогічними в усіх процесуальних кодексах. Однотипно визначені також і повноваження Верховного Суду України. Ідентичними є підстави і строки для перегляду судових рішень Верховним Судом у різних видах судочинства. Таким чином, ми вважаємо, що інститут Верховного Суду України має всі можливості для уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі з метою однакового судового тлумачення правових принципів, Конституції, законів, єдності судової практики в усіх судах України та для недопустимості обмежень повноважень Верховного Суду України і звуження гарантій судового захисту.

Література

1. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07.07.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
2. Оверчук С.В. Верховний Суд України в системі судів загальної юрисдикції / С.В.Оверчук // Законодавство України: проблеми та перспективи

розвитку: всеукр. наук.-практ. конф.: зб. наук. праць / Київський ун-т права НАН України. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – С. 59 – 61.

3. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2005 році (за даними судової статистики) / Верховний Суд України // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6(70) – С.33-47.

4. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики)// Вісник Верховного Суду України. – 2010. – №5 (117). – С.20-35

5. Сердюк В.В. Дублювання касаційних повноважень судів як викривлення суті касації / В.В.Сердюк // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – №3. – С. 39-42.

6. Романюк Я.М. Виступ на науково-практичній конференції: Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи / Я.М.Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – №2.

7. Матеріали XI чергового з'їзду суддів України // Вісник Верховного суду України. – 2013 –№3.

8. Пошва Б.М. Міжнародні стандарти захисту прав людини як складова утворення незалежної судової влади в Україні / Б.М.Пошва // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – №10.

9. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. – Х.: Консум; Ун-т внутр.дел, 2000.

10. Цивільний процес України: Підруч. для студ. юридич. спец. вищ. навч. закл.;[за заг. ред. д.ю.н., доц.. Ясинка М.М.]. – Суми: Вид-во «Макден», 2013.

11. Дайси А.В. Основы государственного права Англии / Под ред. П.Г. Виноградова. – М.: Типография Т-ва И.Д. Сытина, 1907.

12. Фуллер Лон Л. Анатомія права: Пер. з англ.. Н. Комарова. – К.: Сфера, 1999.

13. Griffith J.A.G. The Politics of the Judiciary. – L.: Fontaua Press, 1991. – 352 p.

14. Блэкстон Г. Истолкованія аглинскихъ законовъ. Книга I. / Пер. с англ. – Университетская типографія у Н. Новикова, 1780.